

УДК 341.1/8

МЕЛЬНИК В. М.,

стипендіат Інституту міжнародних відносин Вроцлавського університету,
студент юридичного та філософського (відділення політології) факультетів
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
член Українського географічного товариства,
член Національної спілки журналістів України

ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СВЯТОГО ПРЕСТОЛУ

Анотація. Стаття аналізує головні етапи історичного розвитку поняття «міжнародно-правовий статус» Святого Престолу. Автор дотримується інтегрованого розуміння міжнародно-правового статусу Святого Престолу та Ватикану.

Ключові слова: Святий Престол, Ватикан, міжнародно-правовий статус, історична еволюція.

Постановка проблеми. У нашій монографії «Нариси з теорії соціокультурної антропології» ми вже зазначали, що Ватикан став одним із рушіїв світової суспільно-політичної та економічної думки [7]. При цьому геополітичний і гео економічний вплив Ватикану на світову історію важко переоцінити. Святий Престол, незважаючи на те що його площа займає лише 44 гектари, у Середньовіччі був соціально-політичним і дипломатичним двигуном усєї Європи. Сьогодні цей статус зменшився геополітично, однак він, як і раніше, надзвичайно сильний дипломатично.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш ясно сучасну дипломатичну та політичну роль Ватикану пояснив відомий французький дослідник Б. Лекомт у своїх книгах «Таємниці Ватикану» та «Нові таємниці Ватикану». Він зазначив: «У цій невеликій державі символічною площею 44 гектари, якою керують папа та Римська Курія, б'ється серце Католицької церкви, єдиної у світі інституції, що налічує дві тисячі років і має понад мільярд вірних» [5, с. 5].

У контексті теми «міжнародно-правовий статус Ватикану» вивчення еволюції тлумачення цього статусу набуває особливого значення. Тут ми використовуємо як власну методологію, так і науково підтверджену методологію С. Дьяченка, автора дисертації під назвою «Особливості міжнародної правосуб'єктності Святого Престолу» [3]. Останній у вступі до своєї дисертації рекомендував розпочинати будь-які міжнародно-правові студії відносно Ватикану саме з історичного експурсу. Враховуючи, що конкрет-

но-історичний екскурс С. Дьяченком вже зроблено, ми пропонуємо взяти за основу а) геополітичний; б) всесвітньо-історичний та в) аксіологічний підходи. Крім того, у ряді власних праць ми вже підкреслювали необхідність застосування політико-антропологічної методології [7].

С. Дьяченко пише: «Набуття Святим (Апостольським) престолом міжнародної правосуб'єктності стало результатом його тривалого історичного розвитку, послідовної зміни доктринальних підходів католицизму до питання про співвідношення державної та церковної влади, світського та духовного суверенітетів» [3, с. 11].

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія Ватикану – це процес. Поняття історичного процесу має різні тлумачення, зокрема антропологічне, політологічне, натуралістичне та соціологічне. Для нас як для правників найбільш цікавою є інтеграція антропологічного та соціологічного понять. Ця взаємоінтеграція, що була обґрунтована в українській науці відомим дослідником історії політичних та правових вчень професором Ф. Кирилюком, передбачає сприйняття історичного процесу з позицій міждисциплінарності [7].

Варто зазначити, що міжнародне право як наука та навчальна дисципліна має передусім міждисциплінарний характер. У її межах об'єднуються дослідження в галузі юриспруденції, теорії держави та права, всесвітньої історії та геополітики. Вивчення міжнародно-правового становлення Ватикану саме в такому міждисциплінарному вимірі і є передовим завданням для української правової науки.

Історичний процес становлення Святого Престолу нараховує дві тисячі років. Ми пропонуємо розділити цей процес на ряд хронологічно послідовних складових, висвітлення яких буде здійснено нижче: 1-й період – становлення інституту папства в рамках перетворення римської ранньохристиянської общини в римський єпископат (I – V століття н. е.); 2-й період – трансформація римського єпископату єдиної християнської апостольської церкви в геополітичний центр західної церкви (VI – XI століття); 3-й період – розвиток Папської держави в умовах становлення католицького догматизму, філософії томізму та схоластики (XII – XV століття); 4-й період – остаточне правове оформлення Папської держави з центром у Римі протягом XVI – XX століть; 5-й період – формування міста-держави Ватикану після утворення Латеранських домовленостей 11 січня 1929 року та публікації конституції Святого Престолу 7 червня 1929 року.

Слід зазначити, що п'ятий період триває і досі. Однак Латеранські домовленості з Королівством Італією та папська конституція 1929 року стали лише квінтесенцією тих правових напрацювань, що здійснювались протягом усієї історії Римо-католицької церкви.

Розглядати міжнародно-правову історію Ватикану означає характеризувати шляхи розвитку Римо-католицької церкви в цілому. Цей розвиток ми вважаємо за необхідне розділити на три етапи: 1-й етап – ранньохристиянський, у межах чинного законодавства Римської Імперії (II – V століт-

тя); 2-й етап – католицько-догматичний (V – XV століття); 3-й етап – постреформаційний (після XV століття).

Професор В. Лубський пише: «Утвердження християнської Церкви відбувається в єдності трьох взаємопов'язаних процесів: формування церковної структури, вироблення віровчення та культу, зближення Церкви і держави» [6, с. 430]. Варто зазначити, що історично Римо-католицька церква пройшла процес догматичної перебудови ідеології. Такий ідеологічний розвиток ми можемо також охарактеризувати хронологічно (відповідно до нашої власної ідеології, виробленої у книзі «Нариси з теорії соціокультурної антропології» [7]): 1-й період – ранньохристиянська демократія; 2-й період – перетворення ранньохристиянської демократії в громадянську демократичну систему античного типу; 3-й період – жорстка взаємодія між громадянською демократією та римським публічним правом; 4-й період – явна перемога римського публічного права над ранньохристиянськими порядками та перенесення ідеології Святого Престолу в площину канонів і догматів; 5-й період – догматичне відокремлення канону західної церкви від східної та її поступова геополітизація; 6-й період – створення Фоною Аквінським панівної для Римо-католицької церкви ідеології «томізму» шляхом взаємоінтеграції вчення Аристотеля, античної практики міського демократизму та римського публічного права. Слід зазначити, що вчення Фоми Аквінського стало першим яскравим прикладом сполучення політичної частини вчення Аристотеля з римським публічним правом. Наші дослідження даної концепції демонструють, що Папська держава вже в XIII столітті отримала міцну ідеологію з політичним та правовим відокремленими концептами.

Політичний концепт ідеології Римо-католицької церкви був побудований на політичному функціоналізмі Аристотеля, а правовий концепт повністю перейшов у площину римського права [7]. При цьому римське право Фоною Аквінським розумілось у своєму пізньоримському проекті – авторитарно; 7-й період – трансформація базованого на греко-римській філософській традиції томізму в неосхоластику, що політично обґрунтувала недемократичний тип правління у Ватикані.

Отже, сучасний Ватикан живиться томістичною філософією, політичною неосхоластикою та римським публічним правом. На цьому наголошують Б. Лекомт, Е. Веселі та М. Гердеген. Професор В. Лубський у нарисі «Соціокультурні передумови виникнення християнства» також наголошує на тому, що особливої ваги в контексті правової філософії Святого Престолу набуває проблематика догматичної інтеграції політичних поглядів Аристотеля [6]. Ця теза у 2016 році винесена на обговорення Світового філософського конгресу в Афінах, що проходить в контексті філософії Аристотеля. Її розробкою, зокрема, довелось займатись і нам.

Головний аналіз. У правознавчому аспекті важливою є також проблема методологічного співвідношення між конституційним правом і міжнародним правом на прикладі історичного процесу Ватикану. Зага-

лом міжнародне право стоїть над світовою практикою конституціоналізму [3]. Останній є публічним оформлення національних правових систем [4, с. 58–65]. Однак ми вже неодноразово підкреслювали, що взаємодія між національним і наднаціональним у праві очевидна [7], особливо коли це стосується публічно-правових вимірів (конституційного, адміністративного, фінансового права, юридичного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності).

Національне публічне право в сучасному глобалізованому світі здатне до цивілізаційної або надцивілізаційної інтеграції. При цьому взаємна рецепція норм у різних правових системах часто набуває геополітичного значення [7]. Це те, що ми називаємо «геополітикою світового конституціоналізму». Ватикан у цьому контексті є яскравим прикладом не лише історичного досвіду рецепції права, філософії, політичної думки в юридичному аспекті, але й цілісною системою публічного права.

Приватне право Ватикану історично взаємодіяло з навколишніми системами. Останніх завжди вистачало. Спочатку Святий Престол повністю запозичив римське приватне право. Згодом він його пристосував під візантійські, франкські та германські впливи. На межі I та II тисячоліть очевидною стала перевага франків та лангобардів над візантійцями у приватно-правовому полі. Об'єднання римського приватного права із звичаєвим правом германців створило надалі італійську правову традицію. Остання ж і є сьогодні провідною у сфері приватного права Ватикану [7; 8].

Публічне право Ватикану характеризується більшою залежністю від первісних норм римського права. Воно є відокремленим від італійських впливів та розвивалось абсолютно самостійно. Цікава адміністративно-правова система межує з найдавнішою у світі системою конституційного права. Ми вважаємо, що в контексті формування конституційного права Ватикану належить першість. Саме Святим Престолом ще за часів римського єпископату вперше почали прийматись папські документи правового змісту під назвою «Конституція». Отже, відлік часу історії світового конституціоналізму, на наш погляд, варто починати саме з V століття, коли римські конклави розпочали приймати перші конституції.

Первинне значення розвитку світового конституціоналізму для становлення міжнародного права підкреслювали професори М. Гердеген та І. Кардинале [2; 9, с. 117]. Останній є автором кількох теоретико-методологічних праць в області взаємодії міжнародного публічного права та конституційного права на прикладі Ватикану [9, с. 373–374]. Вважаємо, що саме йому належить першість в розробці цієї теорії. Однак набагато глибше цю проблематику вивчала хорватсько-ватиканська дослідниця Е. Веселі, що у своїй книзі «Вибори Папи: від Святого Петра до Франциска» проаналізувала інститут папства та інститут папських конституцій як два прояви одночасно конституційно-правового та міжнародно-правового процесів [1].

До падіння Західної Римської Імперії в 476 році римський єпископат характеризувався правом «першого серед рівних» і розвивався в системі

«протонаціонального» римського права. Святий Престол керувався демократичними ідеями, вибори пап (конклави) проходили за участі всіх громадян Риму, що сповідували християнство. Цей демократизм був прямим наслідком зародження християнства в Малій Азії та наслідком гонінь римської влади на ранньохристиянську спільноту до отримання імператорського титулу Костянтином.

В. Лубський пише: «Церковна структура формується протягом I – III століть і проходить шлях від первісних громад, де панувала рівність у благодаті та був відсутній поділ на мирян та клір, до єпископальної церкви, жорстко ієрархізованої організації, у якій благодаттю володіють лише вищі клірики. Формування такої жорсткої організації диктувалося постійною боротьбою з єретичними рухами, потребами вироблення єдиного віровчення і культу, а також протистояння гонінням римських властей» [6, с. 430].

Ранньохристиянську еклезію (еклезія – форма первісної соціальної організації християнських громад) досить влучно схарактеризувала І. Свенцицька: «Християни ніби протиставляють своє зібрання – еклезію вірних, істинне зібрання – еклезію земній, що втратила вже будь-який сенс, град Божий – граду (полісу) земному... Еклезія християн, на відміну від колегій, які мали чіткі статути, списки членів, була відкрита для всіх: до цього зібрання міг увійти кожен, хто хотів прийняти віру християн» [6, с. 431].

Перехід від еклезій до централізованої ієрархії став наслідком сприйняття римського публічного права. Демократія поступово трансформувалась в авторитаризм. Авторитаризм з ознаками монархії перетворив Святий Престол на теократію. Період перебування Римо-католицької церкви в єдиному цивілізаційному контексті з Римською Імперією став історичним шляхом західного християнства від античної демократії до догматичної теократії.

Існує два підходи до історичного виокремлення вступу Святого Престолу на міжнародно-правову арену. Перший підхід передбачає ведення хронології історії міжнародного права Ватикану від 325 року, коли Римський єпископат отримав інституційну першість на I Вселенському (Нікейському) соборі. Саме тоді було виокремлено у структурі християнської церкви апостольські єпископати (зокрема, Александрійський та Антіохійський) і встановлено між ними публічно-правовий характер взаємовідносин. Другий підхід пропонує вивчати міжнародно-правову історію Святого Престолу від 476 року, коли готи під керівництвом князя Одоакра встановили контроль над землями сучасної Італії та над Римом.

На наш погляд, взаємодію між цими двома підходами можна встановити у наступному вигляді: постанови Нікейського собору варто віднести до галузі внутрішнього правового становлення Римо-католицької церкви. В. Лубський так характеризує значення I Вселенського собору: «Окремі громади об'єднуються навколо традиційних культурних центрів імперії – Александрії, Антиохії, Риму, де виникають спільні органи керівництва, очолювані єпископом. Єпископ Риму як столичного міста дістає першість,

що була підтверджена згодом I Вселенським собором (Нікейським) 325 року та, окрім того, дістала обґрунтування на основі Нового Заповіту. Стверджувалось, що першим єпископом Рима був апостол Петро, який, за свідченням Євангелія від Матвія, отримав старшинство в Церкві безпосередньо від Ісуса Христа» [6, с. 433].

Нікейський собор 325 року означав юридичне оформлення зближення християнства з державою. Отже, він був значною подією для римського імперського життя. В. Лубський зазначає: «Зближення християнства з державою розпочалось у 311 році з едикту Галерія про припинення гонінь проти християн і остаточно утвердилось на зібраному 325 року за ініціативою імператора Костянтина Нікейському соборі єпископів. Собор офіційно затвердив створення Ортодоксальної католицької християнської церкви, а також частково виробив єдиний Символ Віри. Остаточно Символ Віри було затверджено на наступному Константинопольському соборі 381 року, внаслідок чого він дістав назву Нікео-Константинопольського (Царгородського) <...> Наступні Вселенські собори остаточно виробили канон Святого Письма – Біблії – у складі 39 книг Старого Заповіту та 27 книг Нового Заповіту» [6, с. 434].

Що ж стосується 476 року, то занепад Західної Римської Імперії: а) стимулював розкол між ортодоксальною візантійською та вселенською римською церквою; б) призвів до перетворення формату існування Римо-католицької церкви – з внутрішньодержавної на міждержавну. Значна частина єпископатів залишилась поза межами готської держави. У Європі відбувся процес формування нових «варварських» країн, каталізатором чого виступило багатовікове переселення германських народів. Зберегти свій вплив на європейському континенті Римський єпископат міг лише шляхом переходу в міжнародно-правову площину [7].

Е. Веселі пише: «Князь Одоакр, який повалив останнього імператора Західної Римської імперії, вимагав для себе імператорських повноважень під час виборів папи і після смерті папи Сімпліція через свого посланця представив документ, стверджуючи, що його підписав покійний папа. У ньому Сімпліцій, як було сказано, визначає, що вибір нового папи має відбутися після наради з князівським посланцем, який тим самим здобув важливішу роль від простого формального гаранта правильності голосування. Князь підтвердив тим способом вибраного папу Фелікса III (483-492). Він був сином священника, одруженим, мав двох дітей, проводив незалежну церковну політику, протиставлявся вимогам Візантійського імператора Зенона та спричинив перший розкол з царгородським патріархом Акакієм (471-489), який спробував відновити єдність із монофізитами» [1, с. 45].

Отже, під час правління в Римі папи Фелікса III Святий Престол вперше набув ознак міжнародної правосуб'єктності. У цьому контексті ми вступаємо в полеміку з С. Дьяченком, який вважає: «Перші ознаки міжнародної правосуб'єктності Святого Престолу проявились у Середньовіччі, коли папи почали укладати зі світськими володарями особливі міжнародні

угоди – конкордати. Першим таким актом міжнародної нормотворчості за участі Святого Престолу був Вормський конкордат 1122 року. На цьому етапі виявилась суттєва особливість конкордатів, що відрізняє їх від «традиційних» міжнародних договорів, – змішаний об'єкт правового регулювання: Вормський конкордат регламентував як політичні відносини сторін, так і умови функціонування католицької церкви на території держави» [3, с. 12].

Вормський конкордат було підписано у складних для Ватикану політичних умовах. X – XIV століття – це період постійної боротьби за папський престол, коли одночасно могли обиратися декілька пап. У цьому контексті тривала перманентна боротьба з германськими імператорами, що розпочалася ще в епоху Каролінгів. Її суть зводилась до намагання германських імператорів контролювати внутрішньополітичний процес у Римі. Вормський конкордат підписали папа Каліст II (1119–1124) та німецький імператор Генріх V.

Е. Веселі пише про цей міжнародно-правовий документ так: «Каліст II намагався вирішити конфлікт щодо призначення єпископів і разом з Генріхом V 1122 року підписує угоду у Вормсі про завершення боротьби за інвеституру, якою тимчасово примирює 60-літню суперечку, яка була між папами та німецькими імператорами навколо призначення, поставлення та введення єпископів і абатів у церковну службу і феодалну власність. Тією угодою розмежовано владу єпископів і абатів від світської влади. Папа вільно обирає єпископів і абатів, після чого імператор надає їм світську інвеституру та схвалює їх, а вони наносять йому візит честі: у Німеччині – перед єпископськими свяченнями, а в Італії та Бургундії – після них» [1, с. 72].

Варто також зазначити, що з позицій міжнародного права Середньовіччя великою подією стало скликання папою Калістом II першого єдиного собору Римо-католицької церкви – Латеранського собору в 1123 році.

На думку С. Дьяченка, наступним важливим кроком на шляху до становлення міжнародно-правового статусу Святого Престолу стало формування в XV столітті «інституту офіційних дипломатичних представників папи» [6]. Вони були надіслані у всі столиці європейського континенту для того, щоб відстоювати там позицію «Апостольського престолу». Першими дипломатичні представництва Святого Престолу з'явилися у містах-державах роздробленої Італії, у Франції та Іспанії. Надалі вони також поширилися у німецьких державах та в Речі Посполитій. Процес формування інституту апостольської офіційної дипломатії зайняв весь обсяг XV – XVII століть. Головною його метою стало налагодження прямих контактів між Папою Римським і керівниками європейських держав. Другорядною, але також важливою метою стало перетворення цього інституту на знаряддя боротьби проти єретичних рухів. Ідеологічно причини цієї мети висвітлено в нарисі В. Лубського під назвою «Реформація та Католицька церква» [6, с. 440–452].

На наш погляд, формування інституту офіційних дипломатичних представників Папи Римського стало надзвичайно важливою подією для міжнародно-правової інституціоналізації Святого Престолу. Однак С. Дьяченко не згадав про «Корпус канонічного права», що опрацьовувався кількома генераціями католицьких правників та ідеологів і був підготований в XIII – XIV століттях. Останній утверджував верховенство Святого Престолу над секулярною владою. Тобто Святий Престол згідно з «Корпусом канонічного права» перетворювався на наддержавну організацію, влада якої набагато більша та глибша від королівської, імператорської чи громадської (якщо йдеться про ряд міст-держав Італії з республіканською формою правління). С. Лозинський підкреслює: «Жодна світська влада не в змозі була протиставити хоч щось грандіозному папському юридичному документу, яким був «Корпус канонічного права», що увібрав у себе найсильніші аргументи на захист тези про гегемонію папства та про підпорядкування йому імператорської влади» [6, с. 441].

Наступним етапом у міжнародно-правовій історії Святого Престолу стало знищення об'єднаної Італією Папської держави в 1870 році. По суті, відбулась окупація. Принаймні так цей процес називали представники російської та австрійської правової науки. Щодо американських юристів-міжнародників, які на той час вже мали власну оформлену наукову школу міжнародного права, то Святий Престол повністю втратив міжнародну правосуб'єктність. Так вважали Л. Опенгейм і Ф. Мартенс.

Висновки. Сучасний Ватикан вважає, що міжнародна правосуб'єктність Святого Престолу ніколи не припинялась протягом двох тисяч років. На думку католицьких ідеологів, Святий Престол просто перетворився з типового територіального (одержавленого) суб'єкту міжнародного права в атиповий. Цієї ж думки дотримується і сучасний німецький професор Рейнського університету з м. Бонна М. Гердеген у своїй монографії «Міжнародне право» [2, с. 116].

У 1871 році Італія підтвердила наявність міжнародної правосуб'єктності Апостольського престолу в «Законі про гарантії прерогатив суверенного понтифіка і Святого Престолу у відносинах держави та церкви». У 1929 році суверенітет Святого Престолу було визнано Латеранською угодою між Папою Римським та Королівством Італія. Крім визнання суверенітету Папи Римського, договір також передбачав створення нової держави – Ватикану.

1929 рік розпочав новий період в історії становлення міжнародно-правового статусу Ватикану – період сучасної державності.

Література:

1. Веселі Е. Вибори Папи: від святого Петра до Франциска. / Е. Веселі. – Жовква : Місіонер, 2014. – 392 с.
2. Гердеген М. Міжнародне право. / Матіас Гердеген. – К. : КІС, 2011. – 516 с.
3. Дьяченко С. Особенности международной правосубъектности Святого Престола : автореферат канд. дис. : спец. 12.00.10 / С. Дьяченко. – М. : МГИМО (У) МИД России, 2008. – 27 с.
4. Компаративістське дослідження у конституційному праві // Проблеми сучасної конституціоналістики / За ред. М. Орзіха. – Випуск 1. – К., 2011. – С. 58–87.
5. Лекомт Б. Нові таємниці Ватикану / Б. Лекомт. – Львів : Свічадо, 2015. – 312 с.
6. Лубський В. Історія релігій / В. Лубський, В. Козленко, М. Лубська, Г. Севрюков. – К. : Тандем, 2002. – 640 с.
7. Мельник В. Нариси з теорії соціокультурної антропології / В. Мельник. – Вінниця : Вінницька міська друкарня, 2015. – 552 с.
8. Шоню П. Цивілізація класической Європы / Пьер Шоню. – М., Екатеринбург : АСТ, 2008. – 604 с.
9. Cardinale H. The Holy See and the International Order / H. Cardinale. – England, 1976. – 375 p.

Мельник В. М. Историческая эволюция международно-правового статуса Святого Престола

Аннотация. Стаття аналізує основні етапи історического розвитку поняття «міжнародно-правовий статус» Святого Престола. Автор придерживається інтегрованого розуміння міжнародно-правового статусу Святого Престола і Ватикана.

Ключевые слова: Святой Престол, Ватикан, міжнародно-правовий статус, історическая еволюция.

Melnyk V. Historical evolution of the Holy See's international legal status

Summary. The article analyzes the main stages of the historical development of the concept of «international legal status» of the Holy See. The author adheres to an integrated understanding of the Holy See and the Vatican's international legal status. The Holy See is the center of the Catholic Church. Vatican – the center of the world's smallest state. The author seeks to show how the Holy See and Vatican interact within the framework of «atypical» and «typical» concepts of international law. The author's view of the problem, «the Vatican in international law» consists of a synthesis of historical material and political science, geopolitical, religious concepts. The author also analyzes the principles of the state of the Vatican, the Vatican's public and private law. History of Vatican law is an important part of the study of the international legal status of the state.

Key words: the Holy See, the Vatican, international legal status, historical evolution.